

Андрій Жив'юк
(Рієне)

КОМПАРТІЙНА НОМЕНКЛАТУРА УРСР І ЗАХІДНА УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА: ІДЕОЛОГІЧНЕ ПРОТИБОРСТВО 40-Х – 60-Х РОКІВ ХХ СТ.

Стаття присвячена аналізу окремих аспектів і методів ідеологічного протиборства компартійної номенклатури УРСР і західної української діаспори в повоєнне двадцятиліття. Зроблено висновок про неспроможність адекватного реагування радянської ідеологічної системи на внутрішні і зовнішні політико-ідеологічні виклики.

Ключові слова: компартійна номенклатура, західна діаспора, ідеологічне протиборство, повоєнне двадцятиліття.

Статья посвящена анализу отдельных аспектов и методов идеологического противоборства компартийной номенклатуры УССР и западной украинской диаспоры в послевоенное двадцатилетие. Сделан вывод о невозможности адекватного реагирования советской идеологической системы на внутренние и внешние политико-идеологические вызовы.

Ключевые слова: компартийная номенклатура, западная диаспора, идеологическое противоборство, послевоенное двадцатилетие.

The paper analyzes certain aspects and methods of ideological opposition of the Ukrainian SSR Communist nomenclature and Western Ukrainian Diaspora during two post-war decades. The conclusion about the impossibility of adequate response of the Soviet ideological system on internal and external political and ideological challenges was done.

Key words: Communist nomenclature, Western Diaspora, ideological opposition, post-war decades.

Впродовж останнього десятиліття в українській історіографії започатковано новий дослідницький напрямок – комплексне вивчення такого історичного явища як компартійна номенклатура. З'явилися праці, де з'ясується її становище в післяреволюційний і довоєнний

[3; 32; 33] та повоєнний [4-7; 38-40] періоди радянської історії. Автори вказаних публікацій розглядають правлячу верхівку Радянської України, здійснюючи аналіз її статусу, функцій і діяльності, спроектованих виключно на радянське суспільство. Водночас, вагомою складовою самореалізації і самоствердження компартноменклатури була боротьба, яку вона провадила з представниками української еміграційної еліти – політичної, громадської, релігійної, військової, культурної.

Форми і методи цієї боротьби були різними в міжвоєнний і повоєнний періоди. У зверненні Українського центрального комітету в Польщі до української політичної еміграції в справі видання в СРСР амністії для емігрантів, обнародованому 28 вересня 1925 р., вказано: "Існування за кордоном численної української еміграції приносило і приносить окупантській владі на Україні дуже багато поважних турбот. Народ наш знає, що колишні борці за його волю й добробут не склали зброї перед ворогом, а чекають на чужині слухного часу, аби протягнути знесиленим окупацією братам руку допомоги. І ця віра в акцію та допомогу еміграції морально підтримує народні маси на Україні. [...] Еміграція – це сіль в оці совітської влади. Обезсилити й розкласти українську еміграцію, перетягти до себе якнайбільше її представників, було і залишається для большевиків пекучою потребою" [36, арк. 1].

У міжвоєнний період зусилля радянської верхівки спрямовувалися переважно на протидію можливій військовій акції української еміграції та заохоченню її представників до повернення в СРСР-УСРР. Натомість після Другої світової війни центр ваги перенесено в ідеологічну сферу, де радянська номенклатура намагалася довести переваги комуністичного ладу й таким чином, зміцнити своє панівне становище в Україні. Аналізові окремих складових і проявів ідеологічного протиборства компартійної номенклатури УРСР і західної української діаспори в 40-х – 60-х рр. ХХ ст. присвячена ця стаття.

Центральне місце у вказаному ідеологічному протиборстві посіла проблема "УБН". Ідеологічні кампанії, які здійснювалися компартійною номенклатурою УРСР з метою викриття злочинів "українських буржуазних націоналістів" у 1940-х – 1960-х рр. стали іманентною складовою тодішнього правлячого режиму. Дефініція "український буржуазний націоналізм" упродовж майже як півстоліття визначала основний орієнтир для ведення пропагандистського наступу компартійною номенклатурою: українська самостійність як ідея, українські націоналістичні сили як її оборонці, правлячі кола буржуазних країн

як союзники українських націоналістів. Головний тактичний прийом, застосований радянською пропагандою, полягав у дискредитації самостійницької ідеї шляхом дискредитації її носіїв, що мало досягатися через викриття кривавих злочинів і цілковитого морального виродження націоналістів.

Дослідження, які б з'ясували причини і складові ідеологічної кампанії проти “УБН” з боку компартійної номенклатури УРСР і протидії їй західної української діаспори відсутні в сучасній українській історіографії, чим зумовлена актуальність нашої студії.

Джерельну базу статті склали документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного історичного архіву у Львові, опубліковані документальні збірки. В якості джерела використані матеріали україномовних періодичних видань, які виходили в УРСР і в західних країнах, зі збірки Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України.

За ближчого розгляду з'ясовується, що проблема ідеологічного протиборства компартійної номенклатури УРСР і західної української діаспори практично не вивчена. Маємо два окремі масиви інформації (друкованої чи мовленої в ефір) – радянський і діаспорний, які подекуди зачіплюються, переплітаються, відображають реакцію як з одного, так і з іншого боку на пропагандистські закиди супротивної сторони. Однак, до сьогодні залишається невідомим закулісся цих ідеологічних герців, котре здатне пролити світло на їх істинні причини, механізми, технологію, наслідки.

Яскравим прикладом політичного, культурного, інтелектуального суперництва радянської і діаспорної сторін може слугувати історичний сюжет, пов'язаний з виданням української енциклопедії. Ще в кінці 1920-х – на початку 1930-х рр., паралельно з виходом у Львові тритомної “Української загальної енциклопедії” за редакцією І. Раковського, здійснено спробу створити “Українську радянську енциклопедію” (УРЕ) “як пролетарську зброю”. Під головуванням М. Скрипника в Харкові створено редакційну колегію, яка підготувала три з двадцяти запланованих томів УРЕ. Друк першого тому був передбачений на початок 1933 р., але московська цензура заборонила його як націоналістичний. Того ж року М. Скрипник вчинив самогубство, і його наступником став В. Затонський. Виготовлені матеріали були знищені і в листопаді 1934 р. редакцію УРЕ розпущено [31].

Проект 10-томної УРЕ знову виринув у жовтні 1944 р., коли прийнята відповідна постанова РНК УРСР та ЦК КП(б)У і створена голов-

на редакційна колегія. Однак занадто активне розгортання роботи над видавництвом УРЕ на той час не знайшло підтримки в ЦК ВКП(б) і в 1947 р. було припинене [2, с. 216].

Водночас поза межами України розпочалася підготовка “Енциклопедії українознавства” (ЕУ) під редакцією В. Кубійовича, яка, на думку того ж В. Кубійовича і В. Маркуся, стала “здобутком вільних українців і сумлінням вільної науки” [8, с. 4]. Хоч вона була недосяжною для радянського читача, можна стверджувати, що ЕУ, перший том якої з’явився в 1955 р., відіграла роль каталізатора в реанімації проекту УРЕ, що сталося в 1957 р.

18 грудня 1957 р. працю над УРЕ доручено АН УРСР. На чолі створеної головної редколегії став М. Бажан. У 1959 – 1965 рр. у Києві видано 17 томів УРЕ, причому 17 т. цілковито присвячений УРСР, у 1967 р. і 1969 р. видано його російську і англійську версії.

Зміст українознавчих гасел УРЕ узгоджений із заявою передмови, що УРЕ “має показати братерську єдність українського народу з великим російським і всіма іншими народами Радянської Вітчизни” і що вона спрямована проти “насамперед українського буржуазного націоналізму”. На думку сучасних дослідників, коли проект УРЕ 1944 – 1947 рр. “міг стати дійсно українським”, то через десять років “поступовий процес “канонізації” поглядів на давнє історичне минуле України було викривлено і відображено на сторінках енциклопедії УРЕ за редакцією М.П. Бажана” [2, с. 217].

Представники української діаспори, причетні до видання ЕУ, швидко відгукнулись на появу УРЕ. В першому числі мюнхенської “Сучасності” В. Маркусь порівняв УРЕ з ЕУ і УРЕ з БСЕ (Большой советской энциклопедией). Співставлення перших томів УРЕ і ЕУ привело рецензента до висновку про відсутність в УРЕ значної частини українознавчого матеріалу [9, с. 115-116]. Це ж, між іншим, закинули авторам УРЕ автори БСЕ в рецензії в газеті “Известия” [9, с. 122]. Звернув увагу В. Маркусь, що в анонімній замітці “бандитизм” до “бандитів” віднесено, крім Зеленого, Орлика, Гютюнника, Григор’єва, Махна, ще й Мельника, Бандеру, Боровця [9, с. 120]. Разом з тим, рецензент відзначив позитиви УРЕ – культуру мови і стилю. У підсумку В. Маркусь назвав УРЕ “молодшою сестрою” БСЕ з огляду на однакові оформлення, систему розподілу матеріалу, зовнішню техніку, друк, додавши до цього боязнь авторів УРЕ сказати щось “зайве”, наприклад висловити критику антиукраїнської політики царського уряду, чого не остерігалися автори БСЕ [9, с. 121].

Намагання авторів ЕУ нав'язати аргументовану дискусію навколо українських енциклопедичних проектів не знайшло адекватної реакції з радянського боку. Натомість у різних виданнях, контрольованих ЦК КПУ і його номенклатурою, з'явилися лайливі інвективи на адресу українських діячів, причетних до підготовки ЕУ. Так, у львівському журналі “Жовтень”, очолюваному випускником республіканської партійної школи при ЦК КПУ, депутатом Верховної Ради СРСР Ю. Мельничуком [1, с. 3], головний редактор ЕУ В. Кубійович був представлений як гітлерівський вислужник, постачальник “гарматного м'яса” для нацистів, помічник гітлерівського гестапо в Галичині [29, с. 103]. Після такої атестації обговорення достоїнств або ж недоліків ЕУ, за задумом радянської пропаганди, втрачало сенс.

Просто замовчати перед населенням УРСР ті або інші проекти, ініціативи, виступи української еміграції, як це практикувалося в довоєнний період, після Другої світової війни компартійна номенклатура не могла. Починаючи з кінця 1940-х рр. технічний прогрес, зокрема в засобах комунікації, позбавив її такої можливості.

12 грудня 1949 р. з Нью-Йорка уперше пролунала українською мовою програма радіостанції “Голос Америки”. Впродовж наступних десятиліть “Голос Америки” доносив в УРСР інформацію, замовчувану радянською урядовою цензурою. Українська служба цієї американської медіаконпанії працювала за принципом декларації ООН про права людини, реалізуючи право кожного на отримання достовірної інформації. Ведучими першої радіопрограми українською мовою були Є. Приходько, О. Нессіна та І. Колос.

1 березня 1953 р., майже водночас зі смертю Й. Сталіна, починається мовлення радіостанції під назвою “Радіо Звільнення” (з травня 1959 р. радіостанція змінила свою назву на “Радіо Свобода”, котра збереглася досі). Згідно офіційної історії РС, “Звільнення” було задумане “Американським комітетом зі звільнення від більшовизму” як емігрантське радіо, рупор “Координаційного центру антибільшовицької боротьби для звільнення Батьківщини від комуністичної диктатури”. Ця радіостанція вела мовлення мовами народів республік СРСР, а також татарською і башкирською мовами, тоді як створене приблизно у той же час “Радіо Вільна Європа” працювало на соціалістичні країни Європи.

Із самого початку фінансове і адміністративне сприяння роботі радіостанції надавав Конгрес США. Фінансування здійснювалося з американського бюджету через Центральне розвідувальне управлін-

ня США, яке контролювало діяльність радіостанції. Радіопередачі велися з Німеччини: у студії в Мюнхені вони записувалися на магнітну стрічку, потім катушки доставлялися в Лампертгайм, де знаходився радіопередавач.

Українська щоденна програма “Радіо Звільнення” (РС) почала виходити від 16 серпня 1954 р. Вона подавала політичні новини, хроніку українського життя, огляди преси, коментарі про актуальні події в Україні та за кордоном, бесіди з історії України, літературні огляди, релігійні пересилання. Керівниками українського відділу працювали М. Ковальський (1954 – 1955), М. Добрянський (1956 – 1971), А. Ромашко (від 1972 р.).

Усвідомлення небезпеки програшу в ідеологічному протиборстві, яку несло мовлення західних радіостанцій на СРСР, підштовхнуло компартійне керівництво на створення в 1955 р. і розширення мережі їх глушіння, що охоплювала найбільші міста і густонаселені райони. Однак технічні можливості, котрими володів Радянський Союз, не давали змоги ефективно протидіяти мовленню західних радіостанцій на радянські міста, не кажучи вже за сільську місцевість. Відіграв свою роль також програш у часі, допущений радянською стороною.

30 листопада 1954 р. завідувач відділом пропаганди і агітації Рівненського обкому КПУ Бербенець звернувся з листом до завідувача сектором радіоінформації відділу пропаганди і агітації ЦК КПУ Яровенка. В листі йшлося про те, що “останнім часом прийняття радіопередач Львівської радіостанції на території Рівненської області, особливо в північних поліських районах – Рокитнівському, Заріччанському, Висоцькому, Володимирецькому, Клесівському, Березнівському та інших майже неможливе”. Причина вказувалась та, “що на частотах, близьких до частоти Львівської радіостанції *працює декілька закордонних радіостанцій Західної Європи, які дуже прослуховуються (курсив авт.)* і створюють цим самим сильні перешкоди”. Бербенець бідкався, що “в зв’язку з цим населення значної частини області майже позбавлене [можливості] слухати передачі Ровенського обласного радіомовлення, яке здійснюється через Львівську радіостанцію”, а неодноразові клопотання дирекції обласної радіотрансляційної сітки перед управлінням частот про поліпшення роботи Львівської радіостанції результату не дали. Насамкінець автор листа просив “втрутитися в цю справу і зробити відповідний вплив на УУЧ щодо вирішення цього питання” [34, арк. 4].

17 грудня 1954 р. завідувач сектором радіомовлення ЦК КПУ Яро-

венко підготував довідку щодо листа Бербенця, в якій зазначалося, що “для ліквідації перешкод з боку інших радіостанцій найбільш ефективним заходом може бути переведення Львівської радіостанції на нову хвилю”. “Але в даний час Міністерство зв’язку УРСР не має можливості видати нову хвилю для Львівської радіостанції, – констатував Яровенко. – Тому Управління уповноваженого Міністерства зв’язку СРСР по УРСР вживає належних заходів, щоб обладнати радіовузли Ровенської області спрямованими антенами, що повинно забезпечити деяке поліпшення приймання передач через Львівську радіостанцію” (курсив авт.) [34, арк. 3].

З наведеної переписки очевидно, що ні Бербенець, ні завідувач сектором радіомовлення ЦК КПУ Яровенко не давали собі звіту в тому, з якою саме проблемою вони зіткнулися і чим вона загрожує номенклатурній команді, як також не могли в той час вплинути на її вирішення.

Головний акцент у пропаганді радянського способу життя за межами УРСР керівництво КПУ продовжувало робити на друковане слово, використовуючи при цьому “прогресивних” представників української діаспори, з котрими здійснювалася співпраця через Українське товариство культурних зв’язків із закордоном.

В одній зі своїх публікацій у журналі “Жовтень” Ю. Мельничук повідомляв про вихід у Вінніпезі заходами Канадського товариства культурних зв’язків з Україною книжки Василя Свистуна “Моя друга поїздка на Україну”. “В цій книжечці автор, якого лиха доля закинула колись в еміграцію, – зазначає Ю. Мельничук, – розповідає про те, що він бачив, чув, з ким зустрічався, які враження у нього, не тільки як туриста, але й українця викликала ця подорож”. “Признаюся, що я був захоплений феноменальним розвитком України за три роки від часу першої моєї поїздки (в 1954 р.), – цитує автора Ю. Мельничук, – розвитком її індустрії, сільського господарства, державної організації, культури, життєвого рівня” [17, с. 110]. Далі редактор “Жовтня” підкреслює, що навіть націоналістичні “Український голос” і “Українські вісті” “не могли замовчати появи книжки В. Свистуна” [17, с. 111].

Нами не виявлено джерел щодо організації другої поїздки В. Свистуна до УРСР у 1957 р. Навряд щоб вона суттєво відрізнялася від першої поїздки. Про те ж, що довелося “бачити, чути, з ким зустрічатися” під час поїздки до УРСР у 1954 р. редакторів газети “Українське життя” С. Мацієвичу і його супутникові В. Свистуну красномовно

свідчать документи ЦК КПУ. Зауважимо тут, що тижневик “Українське життя” – радянфільське видання, яке виходило в Торонто у 1941 – 1965 рр. – було поширене серед українських робітників Канади, підтримувало політику СРСР, вело комуністичну пропаганду в Канаді й виступало проти української політичної еміграції.

З метою “підготовки об’єктів у зв’язку з подорожжю” до УРСР С. Мацієвича і В. Свистуна 25 – 31 січня 1954 р. у відрядженні в Тернопільській області побував старший редактор відділу преси і інформації ЦК КПУ А. Герасимов. У доповідній записці, поданій 4 лютого 1954 р., він інформував завідуючого відділом І. Пересаденка, що з 15 районів області відвідав 6: великі снігопади привели в незадовільний стан шосейні дороги, тому їздив саньми. Як на геть непридатне для показу А. Герасимов вказував на село Налужжя Струсівського району (колгосп імені Б. Хмельницького): в страшенно занедбаному стані тваринництво, відсутність тваринницьких будівель, низька урожайність, видано на трудовень по 1 кг 150 гр. зерна і по 60 коп. грішми, село має дуже поганий вигляд [35, арк. 22].

В Тербовлянському районі А. Герасимов оглянув село Сороцьке, “*де живе брат Василя Свистуна Григорій Іванович Свистун*” (курсив авт.). Г. Свистун мав біля 70 років, працював у колгоспі, виробивши за 1953 р. 150 трудовнів, матеріально жив середньо. Старший син і донька Г. Свистуна (тобто племінники В. Свистуна) були засуджені до 15 і 10 років ув’язнення “за зв’язок з бандерівцями”, молодший син навчався у Львівському університеті [35, арк. 23].

В цілому А. Герасимов відзначив, що “колгоспи в Тернопільській області слабкі, оплата трудовнів удвічі-втричі нижча, ніж у Чернівецькій, Станіславській, Львівській, Закарпатській областях” (від 1,1 кг хліба і 90 коп. до 2,3 кг хліба і 2 крб. на трудовень) [35, арк. 24]. Автор доповідної резюмував: оскільки відмовити в подорожі неможливо, “*потрібно поставити питання про час. Зараз організувати поїздки найвигідніше, бо це дасть можливість без будь-яких труднощів обмежити кількість запланованих до відвідання колгоспів і сіл, мотивуючи неможливістю дістатися до них, в чому він сам переконається*” (курсив авт.) [35, арк. 25]. Зазначимо, що у В. Свистуна виявилася додаткова “мотивація” задля захоплення радянською дійсністю – з дозволу ЦК КПУ його зарахували заочником юридичного відділу Київського держуніверситету.

“Українському життю” С. Мацієвича була відведена певна роль у кампанії з дискредитації знаного в українській еміграції письменника

і журналіста У. Самчука. Його “публіцистична дуель” з Ю. Мельничуком, і ширше – з радянськими ідеологічними структурами, розгорнулася наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. У 1957 р. в УРСР розпочата широка пропагандистська кампанія з викриття злочинів “українських буржуазних націоналістів”, центральне місце в якій посіла “Дерманська трагедія”. Серед ідеологічних натхненників “бандерівських душоубів” Ю. Мельничуком був названий уродженець цього села У. Самчук. Відповідні публікації Ю. Мельничука та інших авторів [10-15; 18; 27] впродовж 1957 – 1963 рр. регулярно друкувалися на сторінках “Жовтня”. Якесь їх частина дублювалася торонтським “Українським життям”, котре було обране, очевидно, як з огляду на заангажованість його редакції, так і через те, що У. Самчук мешкав саме в цьому канадському місті.

Перші нападки на себе У. Самчук зустрів досить болісно, про що свідчать його відповіді Ю. Мельчукові в провідній газеті американських українців “Свобода” [24; 26]. На захист У. Самчука і мітрополита Мстислава виступила редакція “Свободи”, упіймавши Ю. Мельничука на вигадках і пояснивши появу його статей тривогою Москви “поширенням і поглибленням українського націоналізму в окупованій нею Україні” [28].

У відповіді У. Самчука влучно спостережено технологію роботи компартійних “ідеологічних кілерів” на кшталт Ю. Мельничука: “Тож треба було їздити до Канади, з Канади треба було слідкувати, де я мешкаю, з ким і про що розмовляю, куди й для чого їжджу, як і де мене приймають, поминаючи студіювання спеціальних, без сумніву, закритих архівів, як також перечитування всього мною написаного і виданого доробку з найдрібнішими статтями, замітками, критикою включно”. Водночас, не бажаючи полемізувати з опонентом “нашими звичними, логічними, розумними засобами” він поймає того “мужиком з дубиною”, “бідним чуком з “Жовтня” [24], “невінним животним”, “грязю Москви”, “клоуном, хамом і дурнем в одній подобі”, а написане ним “кволим, малахольним, з браком лайки, терпцю і постави”. “Нещодавно державний секретар ЗДА Джон Фостер Доллес, – підсумовував У. Самчук, – у одному інтерв’ю висловився: “вони мене лають, бо вони добре знають, що я їх знаю”. Ми не займаємо таких високих становищ, як Доллес, але сміємо твердити, що знаємо вас не менше від Доллеса, а саме тому ви на нас так спазматично реагуєте” [26].

На початку 1960-х рр. компартійна номенклатура перенесла “бо-

йові ідеологічні дії” на чужу територію. 6 грудня 1961 р. у Нью-Йорку відбулися збори представників “прогресивних організацій американських українців” зі штатів Нью-Йорк, Нью-Джерсі, Коннектикут, Массачусетс, на яких були присутні також “представники прогресивних організацій російської еміграції і прогресивної американської громадськості”. Присутній на них від імені Урядового республіканського шевченківського ювілейного комітету Ю. Мельничук, який перебував у Нью-Йорку в складі делегації УРСР на XVI сесії Генсамблеї ООН, вручив представникам Ліги американських українців пам’ятну медаль, встановлену на честь 100-річчя з дня смерті Шевченка [16, с. 131].

З цієї нагоди Ю. Мельничук виголосив промову, де, між іншим, застеріг присутніх від вилазок “українських буржуазних націоналістів”, котрі “прикриваючись фальшивими лозунгами людинолюбства, всіляко залицяються до української еміграції”. “Вони аж впрівають, шукаючи наївних, яких можна було б заманути в табір ворогів українського народу, – ідентифікував Ю. Мельничук можливих інакодумців. – Заради цих своїх підступних і ганебних намірів вони спекулюють навіть світлим ім’ям Тараса Шевченка” [16, с. 134]. Закінчив свій виступ Ю. Мельничук священною максимумою української компартноменклатури: “Націоналісти одурманюють подекуди народ, а історія тим часом крицево ствердила, що немає другої України, крім Радянської України” [16, с. 136].

У тому ж 1961 р. для участі у Всекрайовому шевченківському фестивалі в Канаді було надіслано потужний інтелектуально-пропагандистський “десант” з УРСР, куди увійшли Л. Дмитерко, П. Воронько, О. Іваненко, С. Бухтяк, Є. Корнієнко, Л. Каллаш з Києва, В. Чумак зі Станіслава, І. Вільде, Д. Павличко, Р. Братунь, Д. Цмокаленко зі Львова [37].

Реагуючи на радянську “пропагандистську інтервенцію” до США й Канади, У. Самчук сформулював власну візію українства в атомну добу: “безмовні маріонетки з назвою делегації УССР” у будинку Об’єднаних Націй у Нью-Йорку *contra* “добре організована і діяльна частина того народу у вигляді свобідних національних груп і спільнот без державного оформлення” в широкому світі [23, с. 2]. Завдання діаспори – “бути максимально активними в процесі інтелектуального культуротворення”. “Хочемо і мусимо *догнати, і не лише догнати, але й перегнати...* Америку в самій Америці” (*курсив авт.*) [23, с. 3], – перефразував У. Самчук відоме компартійне гасло, вперше вжите

в 1917 р. В. Леніним й повторене в 1957 р. М. Хрущовим, який закликав радянський народ “наздогнати і перегнати Америку за всіма економічними показниками”, а також побудувати комунізм до 1980 р.

З квітня 1964 р. У. Самчук, на запрошення газети “Свобода”, став її провідним публіцистом, періодично (2 рази на місяць) публікуючи там свої статті і коментарі. Представляючи автора, редакція “Свободи” назвала його “проникливим знавцем й аналітиком українського життя й українських відносин”. Співпраця У. Самчука зі “Свободою” мала б, на погляд редакції, “збагатити українське суспільне життя й політичну думку” [30].

Виступи У. Самчука на сторінках “Свободи” засвідчили його еволюцію від болісної рефлексії на радянську пропаганду, спричинену особистими образами і порахунками, до концептуалізації бачення радянської дійсності, сконденсованої в афористичній інтерпретації ключових компартійних ідеологем: “доженемо і переженемо Америку”, “боротьба/битва за хліб”, “нова історична спільність – радянський народ”, “союз братніх народів, братній російський народ”, “справжня радянська людина”, “партія – наш рульовий”.

“Недостача “хліба нашого щоденного” за панування комуністичної партії, – резюмував У. Самчук у статті “Цар-голод”, – стала, “парафразуючи відомий маніфест Карла Маркса, марою, яка ось уже скоро півстоліття бродить всюди там, де всевладно господарять доктрини творців тієї дивовижної системи”. *“Боротьба за хліб (курсив авт.)* ставала їх другою природою, – продовжив автор, – ставала основною проблемою їх буття, яка з безнастанною послідовністю виповняла весь їх час. [...] Не допомогла баляда про кукурудзу, не допомогли цілинні землі, не допомогли п’ятилітки і семилітки... На сорок п’ятому році „перемог пролетаріату” знов таки постала проблема: або “справжній син народу” Нікіта Сергійович вернеться до проклятих часів “культу особи” і змусить свій народ вмирати з голоду, прославляючи “щасливе і радісне життя”, або звернеться він до тричі проклятих капіталістів за рятунком... Хрущов вибрав цей другий шлях, і сотні мільйонів тонн канадійської та американської пшениці поплили через синій океан до берегів “країни рад і соціалізму”. На-самкінець письменник ставив сакраментальне питання: “Чому справді, як якесь суворе математичне правило, скрізь там, де вселяється комунізм, автоматично зникає хліб?” [25].

На візит до Канади радянської сільськогосподарської делегації на чолі з міністром І. Воловченком У. Самчук відгукнувся статтею

"Дядя Митяй і дядя Миняй", де міркував: "Як довго прийдеться їм оглядати господарство ЗДА, Канади, Данії, щоб прийти до висновку, що господарством мають займатися не Манілови й Собакевичі з партії, а землевласники-господарі, коли двісті мільйонів населення СССР хоче бути ситим" [20].

У 1961 р., виступаючи на XXII з'їзді КПРС, М. Хрущов проголосив: "У СРСР склалася нова історична спільність людей різних національностей, які мають спільні характерні риси – радянський народ". Термін миттєво був перетворений партноменклатурою в ідеологічне кліше. У. Самчук зреагував: "Партійний з'їзд виносить постанову про злиття націй в одну *"советську" націю (курсив авт.)*, і справа вирішена. Українська мова поза законом, видана на розтерзання, засуджена на небуття". "Чи воля партії (читай Хрущова) справді аж така всемогутня? – запитував оглядач і стверджував. – Ніяка Україна – русифікована чи *"українізована"* – не буде *"братньою"* в союзі республік, як довго вона не буде рівноправною. [...] Хто знає, чи і цей дев'ятий вал русифікації не спричинить ще більшого гону *"союзних"* народів до відокремлення і незалежності" [19].

Не обійшов увагою У. Самчук і вислів Л. Троцького *"союз братніх радянських республік"*, який у тексті гімну СРСР 1943 р. трансформувався в *"союз непорушних вільних республік"*. Однак у цьому союзі *"братніх"* і *"вільних"* республік не всі виявилися рівними: *"Засадничо, за К. Марксом, пролетаріят не має батьківщини"*, але в конкретному випадку *"рідній Москві"* зроблено маркантний виїмок і названо її *"столицею батьківщини світового пролетаріату"* з її *"рідною мовою Леніна"* [22]. Що ж до українського народу, то *"народ, який історично і довготривало входив у склад імперії, – провадив уявну полеміку оглядач *"Свободи"*, – який ту імперію співтворив, який вклав до того діла величезну кількість своєї енергії, свого генія, своєї крові й майна, і якому відмовляється права на рівні привілеї з тієї праці, – такий народ ніколи не може бути *"народом братнім"* (курсив авт.), а лиш підвладним, а тим самим потенційно небезпечним"* [21].

По-власному реконструював У. Самчук історію виникнення типуажу *"радянська людина"*: *"Господаря змінили. Його випекли гарячим залізом до сьомого покоління. Його місце всевладно зайняв наймит у тих його різних виглядах – кар'єрист, лінюх, бюрократ і взагалі справжня советська людина (курсив авт.)*, яка, одначе, як вогню, уникала колгоспу, а як попадала до нього, то виключно на тепле місце якогось *"представника партії"*. Що ж до самої *"партії – нашого ру-*

льового” (вислів з’явився у пісні “Зовет на подвиги советские народы Коммунистическая партия страны”, написаній до XIX з’їзду ВКП(б) у 1952 р.), то й тут письменник віднайшов альтернативний афоризм: “Партія – це те слово, яке зачарувало, заморозило землю і обернуло її в невразливий камінь” [25].

Висновок нашої ретроспекції щодо ідеологічного протиборства компартійної номенклатури УРСР і західної української діаспори зведемо до ключового положення: в цьому протистоянні діаспорна сторона вважала за потрібне акцентувати на принципових, засадничих розходженнях з радянською ідеологією і практикою, піддаючи їх аналітичній препарації; натомість улюбленим прийомом ідеологів з-поза “залізної завіси” було, уникаючи дискусії по суті, очорнення і дискредитація конкретних носіїв супротивних поглядів. І ще: радянська ідеологічна машина, хоч і завзято, проте часто навздогін, заледве реагувала на внутрішні (повернення із ув’язнення та вислання сотень тисяч українців) і зовнішні (вихід “Енциклопедії українознавства”, здійснення радіомовлення на територію УРСР, спорудження пам’ятника Шевченкові у Вашингтоні тощо) політико-ідеологічні виклики.

Джерела та література:

1. Від ЦК КП України, Президії Верховної Ради Української РСР та Ради Міністрів Української РСР // Жовтень. – Львів, 1963. – С. 3.
2. Демиденко Т. Маловідомі сторінки з історії української енциклопедисти: спроба відродження проекту УРЕ у 1944 – 1947 рр. / Т. Демиденко // Український історичний збірник. – Вип. 12. – К., 2009. – С. 215–224.
3. Дорошко М. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917 – 1938 рр.): Монографія / М. Дорошко. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 368 с.
4. Крупина В. Влада радянської України в оцінці громадян (друга пол. 1940-х – поч. 1950-х рр.) / В. Крупина // Український історичний журнал. – К., 2009. – № 6. – С. 124–135.
5. Крупина В. Номенклатура повоєнної України: кількісна та якісна характеристика / В. Крупина // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Вип. 15(1). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. – С. 267–275.
6. Крупина В. Освітньо-культурний рівень партійної номенклатури УРСР (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.) / В. Крупина // Український історичний збірник. – К., 2009. – Вип. 14. – С. 207–214.
7. Крупина В. Політичні міфи доби пізнього сталінізму (друга половина 40-х – початок 50-х рр. ХХ ст.) / В. Крупина // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Вип. 15(1). – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – С. 18–30.

8. Кубійович В. Дві українські енциклопедії / В. Кубійович, В. Маркусь. – N.Y. : Prolog, 1961. – 145 с.
9. Маркусь В. УРЕ в порівнянні з іншими енциклопедіями / В. Маркусь // Сучасність. – Мюнхен, 1961. – Ч.1. – С. 115–122.
10. Мельничук Ю. Викидні української землі / Ю. Мельничук // Жовтень. – Львів, 1957. – № 6. – С. 109–127.
11. Мельничук Ю. Дерманська трагедія / Ю. Мельничук // Жовтень. – Львів, 1957. – № 5. – С. 96–113.
12. Мельничук Ю. З націоналістичної каламуті / Ю. Мельничук // Жовтень. – Львів, 1963. – № 6. – С. 73–79.
13. Мельничук Ю. Коли кров холоде в жилах / Ю. Мельничук // Жовтень. – Львів, 1959. – № 6. – С. 87–114.
14. Мельничук Ю. Натє вом, панове, тертого хрину / Ю. Мельничук // Жовтень. – Львів, 1958. – № 10. – С. 114–120.
15. Мельничук Ю. Поета розстріляли надвечір / Ю. Мельничук // Жовтень. – Львів, 1963. – № 7. – С. 116–129.
16. Мельничук Ю. Роботящим умам, роботящим рукам перелогі орать... / Ю. Мельничук // Жовтень. – Львів, 1962. – № 2. – С. 131–137.
17. Мельничук Ю. Туми із заокеанської кошари / Ю. Мельничук // Жовтень. – Львів, 1960. – № 7. – С. 108–117.
18. Павличко Д. Убивці / Д. Павличко // Жовтень. – Львів, 1957. – № 8. – С. 85–87.
19. Самчук У. Дев'ятий вал русифікації / У. Самчук // Свобода. – Нью-Джерсі, 1964. – № 100 (27 травня). – С. 2.
20. Самчук У. Дядя Митяй і дядя Миняй / У. Самчук // Свобода. – Нью-Джерсі, 1964. – № 163 (1 вересня). – С. 2.
21. Самчук У. Зміна чи не зміна / У. Самчук // Свобода. – Нью-Джерсі, 1964. – № 81 (29 квітня). – С. 2.
22. Самчук У. Моторошна тінь ході / У. Самчук // Свобода. – Нью-Джерсі, 1964. – № 112 (16 червня). – С. 2.
23. Самчук У. Наша доба і українство (Промова на зустрічі СУЖЕРО на фермі "Київ", Канада, 5 серпня ц.р.) / У. Самчук // Свобода. – Нью-Джерсі, 1962. – № 164 (28 серпня). – С. 2-3.
24. Самчук У. Про мужика з дубиною / У. Самчук // Свобода. – Нью-Джерсі, 1957. – № 165 (28 серпня). – С. 2–3.
25. Самчук У. Цар-голод / У. Самчук // Свобода. – Нью-Джерсі, 1964. – № 103 (2 червня). – С. 2.
26. Самчук У. Ще про дубину / У. Самчук // Свобода. – Нью-Джерсі, 1958. – № 248 (26 грудня). – С. 2.
27. Скляр Д. Націоналістичні вовкулаки виють: лист із Сполучених Штатів Америки / Д. Скляр // Жовтень. – Львів, 1958. – № 12. – С. 93–97.
28. Советський напад на У. Самчука й архієпископа Мстислава // Свобода. – Нью-Джерсі, 1957. – № 153 (10 серпня). – С. 2.

29. Трохим Львівський. Лицарі зради і шахрайства: лист з Америки / Трохим Львівський // Жовтень. – Львів, 1958. – № 7. – С. 102–112.

30. Улас Самчук знову на сторінках “Свободи” // Свобода. – Нью-Джерсі, 1964. – № 81 (29 квітня). – С. 1.

31. Фельбаба М. Історія проекту “Української радянської енциклопедії, у контексті політики “Українізації” (1927 – 1934 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України. – К., 2001. – 18 с.

32. Фролов М. Компарти́но-радянська еліта в УРСР (1917 – 1922 рр.): становлення і функціонування / М. Фролов. – Запоріжжя : Прем’єр, 2003. – 448 с.

33. Фролов М. Компарти́но-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923 – 1928 рр. / М. Фролов. – Запоріжжя : Прем’єр, 2004. – 800 с.

34. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф. 1 (Центральний Комітет КПУ), оп. 24, спр. 3798 (Довідки відділів ЦК КП України, постанови і довідки обкомів КП України – про поганий стан з радіомовленням в Рівненській області, про роботу Ніжинського українського драматичного театру, про діяльність Кримського відділення Союзу радянських письменників України, 20 січня – 11 грудня 1954 р.). – 12 арк.

35. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 3947 (Копія вихідного листа ЦК КПРС по питанню зарахування В.І. Свистуна заочником юридичного факультету Київського державного університету, листи УТКЗу – про перебування іноземних делегацій в УРСР, про культурні зв’язки УТКЗ з прогресивними українськими емігрантами в США та інші питання УТКЗу, 15 січня – 25 грудня 1954 р.). – 74 арк.

36. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 580 (Українська станиця (інтернованих військ УНР), м. Каліш), оп. 1, спр. 86 (Звернення Українського Центрального Комітету в Польщі до української політичної еміграції в справі видання в СРСР амністії для емігрантів, 28 вересня 1925 р.). – 1 арк.

37. Цмокаленко Д. По той бік / Д. Цмокаленко // Жовтень. – Львів, 1962. – № 3. – С. 97–110.

38. Штейнле О. “Комунізм для обраних”: привілеї та пільги номенклатурної еліти УРСР (1944 – 1953 рр.) / О. Штейнле // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: наук. вісник: зб. наук. праць. – Вип. 28. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – С. 83–94.

39. Штейнле О. Номенклатура в системі влади УРСР другої половини 1940-х – початку 1950-х років / О. Штейнле // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України: Зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. 43. – С. 262–273.

40. Штейнле О. Номенклатурна еліта Української РСР у 1945 – 1953 рр.: особливості формування та функціонування : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2010. – 20 с.